

RYBACTWO ŚRÓDLĄDOWE

Praca zbiorowa
pod redakcją Jana A. Szczerbowskiiego

Instytut Rybactwa Śródlądowego
im. Stanisława Sakowicza

Olsztyn 1993

Spis treści

PRZEDMOWA	11
Wstęp	13
Wody śródlądowe J. A. Szczerbowski i współautorzy	19
Charakterystyka ogólna	19
Rzeki	22
Klasyfikacja rzek	26
Zbiorniki zaporowe	32
Klasyfikacja zbiorników	35
Jeziora	39
Klasyfikacja jezior	43
Stawy	50
Stawy pstrągowe <i>K. Goryczko</i>	51
Stawy karpiove <i>A. Krüger</i>	53
Środowisko wodne i występujące w nim organizmy J. A. Szczerbowski, <i>B. Zdanowski</i>	63
Czynniki abiotyczne	63
Morfologia zbiorników	63
Ruchy wody	64
Temperatura	68
Światło	73
Rozpuszczone gazy	77
Tlen	77
Dwutlenek węgla	83
Azot	84
Metan	84
Siarkowodór	84
Amoniak i inne gazy	84
Odczyn wody	85
Skład chemiczny wody	88
Zasolenie	91
Pierwiastki biogenne	92
Węgiel	92
Fosfor	93
Azot	94
Krzem	94
Siarka	95
Żelazo	95
Mikroelementy	95
Związki organiczne	96
Zawiesina i osady denne	99
Czynniki biotyczne <i>J. A. Szczerbowski</i>	102
Podział ekologiczny	102
Drobnoustroje	102
Roślinność wyższa	105
Zwierzęta	110
Pierwotniaki	110

Gąbki	111
Jamochłony	111
Płazińce	112
Wrotki	112
Pierścienice	112
Pijawki	113
Mięczaki	113
Stawonogi	113
Pajęczaki	115
Owady	116
Ryby	119
Płazy	120
Ptaki	121
Ssaki	123
Eutrofizacja wód <i>B. Zdanowski</i>	124
Charakterystyka ogólna	124
Zasobność jezior w biogeny	125
Dopływ biogenów ze zlewni	126
Dopływ biogenów z osadów dennych	128
Rola ryb w krążeniu materii	129
Zmiany w środowisku pod wpływem eutrofizacji	132
Wpływ eutrofizacji na ryby	135
Zanieczyszczenie wód <i>K. Lossow</i>	137
Stan czystości wód w Polsce	137
Główne źródła zanieczyszczeń wód	138
Wpływ ścieków na odbiomik	141
Samoczyszczanie wód	146
Oczyszczanie ścieków	149
Przeróbka osadów ściekowych	156
Ekologiczne podstawy rybactwa <i>J. A. Szczerbowski</i>	159
Warunki produkcji	159
Zagęszczenie populacji	168
Rozrodczość	169
Śmiertelność	172
Struktura wieku	175
Rozwój populacji	177
Długość życia i tempo wzrostu	178
Przemieszczanie się populacji	179
Produkcja	180
Interakcje między gatunkami i odżywianie się ryb	182
Wpływ połowów na populację	184
Biologia, znaczenie gospodarcze, chów i hodowla oraz odłowy raków, minogów i ryb	187
Zasady systematyki i nazewnictwa <i>J. A. Szczerbowski</i>	187
Raki <i>J. A. Szczerbowski</i>	188
Rak szlachetny	189
Rak błotny	189
Rak pręgowaty	189
Rak amerykański	189

Zasady pozyskiwania i wychowu raków	190
Minogi J. A. Szczerbowski	193
Minog morski	193
Minog rzeczny	194
Minog strumieniowy	194
Ryby J. A. Szczerbowski i współautorzy	194
Jesiotrowate	198
Bieluga	200
Sterlet (czeczuga)	200
Jesiotr syberyjski	200
Jesiotr rosyjski	200
Jesiotr zachodni	200
Węgorzowate	201
Węgorz europejski	201
Łososiowate	208
Łosoś R. Bartel	209
Troć R. Bartel	211
Troć morska	211
Troć jeziorowa	214
Pstrąg potokowy R. Bartel	215
Pstrąg tęczyowy K. Goryczko	216
Chów i hodowla	218
Rozród	222
Wychów narybku	222
Wychów ryb towarowych	226
Żywienie	227
Pstrąg źródlany K. Goryczko	233
Głowacica - K. Goryczko	234
Głębielowate	236
Sielawa	237
Sieja	241
Peluga	247
Lipieniowate	249
Lipień	249
Stynkowate	251
Stynka	252
Muławkowate	252
Muławka	252
Szczupakowate	253
Szczupak	253
Karpowate	259
Płoć, płotka	259
Jelec	261
Kleń	261
Jaź	262
Strzebla przekopowa	263
Strzebla potokowa	263
Wzdręga, krasnopiórka	264
Amur biały	264

Boleń, rap	267
Słonecznica, owsianka	267
Lin	268
Świnka	270
Kiełb	271
Kiełb Kesslera	271
Kiełb białołętwy	271
Brzana	271
Brzanka	272
Brzana karpicka (krągłotuska)	272
Ukleja	272
Piekelnica, szweja, bystrzanka	273
Krąp	273
Leszcz	274
Rozpiór, siniec	277
Certa	277
Ciosa	280
Różanka, siekierka	280
Karaś pospolity	280
Karaś chiński	282
Karp A. Krüger	284
Chów stada podstawowego	288
Rozród	289
Podchów wylęgu	292
Chów materiału obsadowego w pierwszym roku	295
Chów materiału zarybieniowego w drugim roku	306
Chów ryb konsumpcyjnych	310
Chów karpia w jeziorach	312
Tołpyga biała	314
Tołpyga pstra	320
Kozowate	321
Śliz	321
Kozia	322
Kozia złotawa	322
Piskorz	322
Sumowate	322
Sum	322
Sumikowate	325
Sumik karłowaty	325
Dorszowate	325
Miętus	326
Ciernikowate	326
Cierniczek	326
Ciernik, kolka, kat	327
Głowaczowate	327
Głowacz białołętwy	327
Głowacz przęgółętwy	328
Kolcowate	328
Bass wielkogębowy	329

Bass słoneczny	330
Okoniowate	330
Sandacz	331
Okoń	337
Jazgarz	338
Gospodarka rybacka J. A. Szczerbowski i współautorzy	341
Podstawy prawne	341
Rybackstwo śródlądowe w Polsce	343
Podstawowe zasady i elementy gospodarowania	347
Rybackstwo w potokach i rzekach	348
Rybackstwo w zbiornikach zaporowych	349
Rybackstwo jeziorowe	350
Rybackstwo stawowe A. Krüger	353
Chów ryb metodami przemysłowymi	362
Melioracje rybackie	366
Zabiegi melioracyjne w wodach płynących	368
Zabiegi melioracyjne w wodach stojących	376
Poprawianie warunków rozrodu	378
Zapobieganie przyduchom	379
Rekultywacja jezior	380
Sztuczny rozród ryb, inkubacja ikry i wychów materiału zarybieniowego	
A. Krüger, K. Goryczko, J. A. Szczerbowski	382
Pozyskiwanie, przewożenie i przetrzymywanie tarlaków	382
Hypofizacja	384
Usypianie ryb	389
Sztuczne tarło	391
Warunki inkubacji ikry	397
Pielęgnacja ikry i wylęgu	402
Przewożenie materiału zarybieniowego	406
Zarybianie	418
Zarybianie potoków i rzek	418
Zarybianie jezior i zbiorników zaporowych	421
Introdukcja i aklimatyzacja	423
Ochrona ryb	425
Narzędzia i metody połowu ryb W. Dembiński	428
Surowce i materiały używane do budowy narzędzi połowu	428
Włókna	428
Przędza	429
Wyroby powroźnicze	431
Liny stalowe i włókiennie-stalowe	434
Charakterystyka techniczna rybackich wyrobów sieciowych	434
Podstawowe prace sieciarskie	439
Krojenie sieci	439
Łączenie sieci	440
Obsadzanie sieci	441
Zbrojenie narzędzi połowu	445
Rodzaje narzędzi i sposoby ich stosowania	447
Okrężnice	447
Niewody	450

Narzędzia włóczne	458
Dragi	459
Narzędzia podrywkowe	459
Narzędzia nakrywkowe	460
Narzędzia zastawne	460
Narzędzia pułapkowe	462
Narzędzia haczykowe	473
Narzędzia kolne	474
Urządzenia odłowowe	475
Elektryczne połowy ryb	476
Magazynowanie, wstępne zabezpieczenie i transport ryb towarowych	
J. Zamojski	479
Magazynowanie ryb żywych	482
Transport ryb żywych	488
Ryby świeże	490
Metody przedłużania trwałości ryb świeżych	491
Ryby mrożone	495
Wpływ mrożenia na jakość surowca rybnego	496
Warunki przechowywania ryb mrożonych	497
Transport chłodniczy	498
Śnięcie ryb i szkody w rybactwie	499
Szkody rybackie w stawach	500
Szkody w rybactwie jeziorowym i rzeczonym	501
Zdrowotność ryb M. Studnicka	505
Wpływ stresu na organizm ryb	505
Zapobieganie stanom stresowym	507
Odporność i zakażenie	510
Patogenność drobnoustrojów	510
Czynniki odporności nieswoistej i swoistej	511
Stymulowanie odporności nieswoistej	513
Wpływ żywienia na zdrowotność ryb	515
Wybrane choroby ryb	517
Choroby wirusowe	517
Choroby bakteryjne	519
Erytrodermatitis	519
Wrzodzienica	519
Vibrioza	520
Myksobakteriozy	520
Zapalenie pęcherza pławnego	520
Choroby grzybicze	522
Choroby pasożytnicze	523
Choroby nowotworowe	523
Choroby środowiskowe	524
Branchionekroza (martwicze zapalenie skrzelii)	524
Profilaktyka ogólna	524
Literatura	527
Skorowidz nazw, terminów polskich i łacińskich oraz nazwisk	545

Wstęp

Rybołówstwo było od wieków jednym ze sposobów zdobywania pożywienia, a dla ludności mieszkającej nad większymi wodami głównym zajęciem i źródłem utrzymania. W średniowieczu nie prowadzono jeszcze racjonalnej gospodarki rybackiej. Bogactwo ichtiofauny umożliwiało niczym nie ograniczoną eksploatację. Prawo do połowu miała jednak tylko niewielka grupa ludzi, która doskonaliła technikę i sposoby pozyskiwania ryb.

Zwiększające się zapotrzebowanie, zwłaszcza w okresach nie sprzyjających połowom, sprawiło, że zaczęto budować stawy. Początkowo służyły one tylko do przetrzymywania ryb. Z czasem zaczęto ryby rozmnażać, a w końcu hodować, przechodząc od rybołówstwa do rybactwa.

Początki chowu, a później hodowli karpia w Polsce sięgają XV wieku (Szczygielski 1967). Intensywniejszy rozwój nastąpił w w. XVI. Do najstarszych i największych rejonów chowu i hodowli ryb w stawach należą południowo-zachodnia Małopolska i Górny Śląsk, czyli doliny rzek: Baryczy, Bzury, Górnej Wisły i Odry, a zwłaszcza Kotlina Oświęcimska, gdzie stawy istniały już w XIII wieku. Stawiarstwo rozwijało się także w okolicach Milicza, Żmigrodu i Przygodzic oraz w zlewni Bzury, m.in. w Łyszkowicach. W pierwszej połowie XVII w. wojny zahamowały rozwój rybactwa. Pewne ożywienie nastąpiło dopiero w drugiej połowie XVIII w., wskutek relatywnego wzrostu cen karpia i zwiększenia opłacalności chowu.

Stosunkowo duże zasługi dla rozwoju gospodarki karpiowej w pierwszej połowie XVI wieku położyli Seweryn Boner oraz rodzina Myszkowskich działający głównie w starostwach oświęcimskim, zatorskim i wieluńskim. Marcin Myszkowski - kasztelan wieluński był pionierem wielkostawowej, gospodarki karpiowej, za co obdarzono go przydomkiem „Karp”. W XVIII w. na czoło producentów wysunął się ośrodek kalisko-sieradzki z największym gospodarstwem w Przygodzicach, które rocznie sprzedawało około 37 ton ryb. Praktyka stawiarstwa korzystała już w tych czasach z literatury specjalistycznej, wśród której najcenniejszą pozycją była wydana w 1573 r. praca Strumieńskiego *O sprawie, sypaniu, wymierzaniu i rybieniu stawów, także o przekopach, ważeniu i prowadzeniu wody*.

W okresie XVI–XVIII wieku rybołówstwo było już drugorzędnym działem rybactwa. Rozwijano w nim techniki połowów, m.in. przez zastosowanie dużych sieci w postaci włoków i niewodów.

W początkach XIX w. gospodarka stawowa ponownie utraciła popularność. Można nawet mówić o jej upadku. Wiązać to należy z ogólną sytuacją kraju i wysokością w stosunku do ryb ceną zboża, do którego produkcji zaczęto wykorzystywać stawy. W połowie XIX w. stawiarstwo należało do najbardziej zaniedbanych dziedzin rolnictwa.

Zmiana nastąpiła wraz z uprzemysłowieniem i rozwojem miast. Intensyfikowano produkcję wprowadzając nowe metody wychowu. Na szczególną uwagę zasługuje system przesadkowy opracowany przez Tomasza Dubisza (1813-1888). Skrócił on cztero-pięcioletni cykl produkcji do dwóch-trzech lat, wprowadził też podział stawów na różne kategorie zależnie od wieku ryb i potrzeb hodowlanych.

W tym czasie w rzekach i jeziorach ubywało ryb. Wiązać to należy z zanieczyszczaniem wód ściekami przemysłowymi, regulacją rzek i rabunkową gospodarką. Hamulcem tego procesu było znalezienie możliwości sztucznego zapładniania ikry (1842 r.), co umożliwiło zwiększenie zarybiania wód materiałem produkowanym w wylęgarniach. Pierwsza wylęgarnia ryb powstała w Dubiu pod Krakowem w 1851 r. Założycielem jej był J. Radziwoński. Duże zasługi dla rozwoju rybactwa w tym czasie położył Maksymilian Nowicki (1826-1890). W 1879 r. powstało już Krajowe Towarzystwo Rybackie, które wydawało „Okólnik Rybacki”, zaś w następnym roku w Galicji wprowadzono na wskroś nowoczesną ustawę o rybołówstwie. W Krakowie z inicjatywy Z. Fiszera powstał już w 1896 r. pierwszy klub sportowo-wędkarski.

TABELA 1

Produkcja ryb słodkowodnych w Polsce w latach 1923 i 1938

Rodzaj produkcji	1923		1938	
	t	%	t	%
Stawowa	6 000	41,0	13 000	54,2
Jeziorowa	6 700	45,7	7 000	29,2
Rzeczna	1 950	13,3	4 000	16,6
R a z e m	14 650	100,0	24 000	100,0

W okresie międzywojennym Polska stała się największym producentem karpia w Europie. W latach 1936-1939 ogólna powierzchnia stawowych gospodarstw rybackich wynosiła 88 775 ha (Baranowski i inni 1970), a roczna ich produkcja nieco przekraczała 13 tys. ton (tab. 1). Pięćdziesiąt gospodarstw produkujących pstrągi miało łączną powierzchnię 55,2 ha. Średnia wydajność stawów karpowych (wraz z żywieniem) w latach 1936-1938 wynosiła 163 kg/ha. Wielkość produkcji jezioro-

wej szacowano na około 7 tys. ton, przy wahaniami wydajności 25-40 kg/ha. Ze względu na skład gatunkowy poławianych ryb najlepsze efekty uzyskiwano w województwie poznańskim, gdzie cenniejsze gatunki stanowiły 50% odłowu. Z rzek pozyskiwano około 4 tys. ton ryb. Podstawę prawną gospodarki stanowiła ustawa o rybołówstwie z 1932 r., która obowiązywała aż do r. 1985.

W 1929 r. utworzono Związek Organizacji Rybackich, którego celem było prowadzenie jednolitej polityki rybackiej oraz upowszechnianie wiedzy w wydawanym od 1928 r. „Przeglądzie Rybackim”. Związek działał nieprzerwanie aż do 1948 r., kiedy przemianowano go na Zrzeszenie Hodowców i Producentów Ryb działające w ramach Związku Samopomocy Chłopskiej.

Warunki działania rybactwa śródlądowego w okresie powojennym uległy istotnym zmianom. Powierzchnia stawów w stosunku do okresu przedwojennego zmniejszyła się o 22 250 ha, a jezior wzrosła o 99 314 ha (tab. 2).

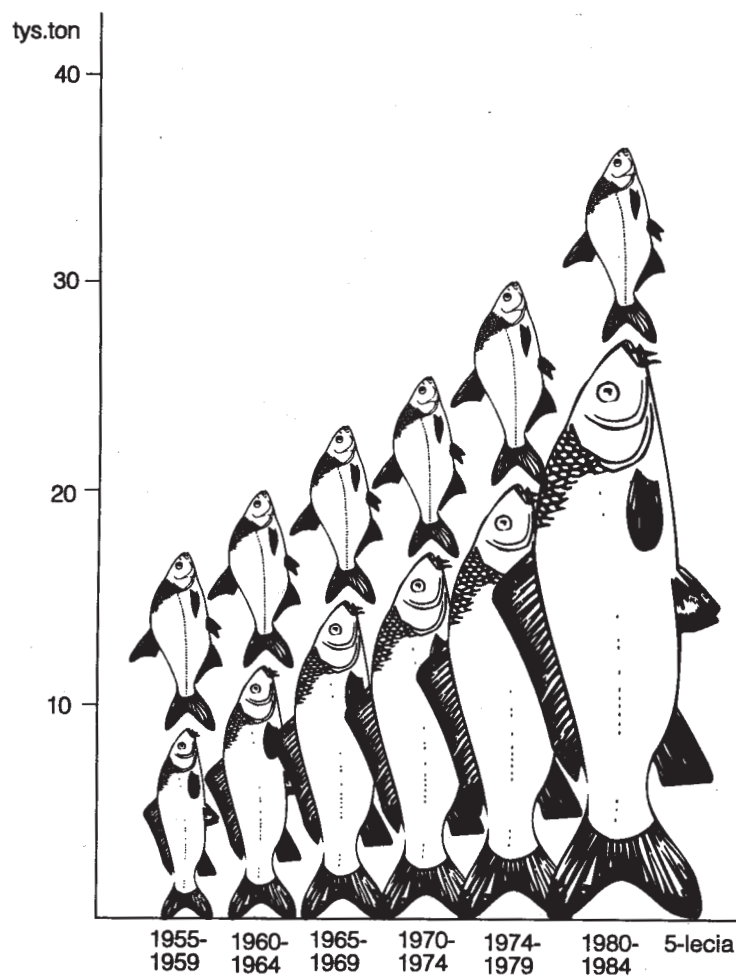
TABELA 2

Powierzchnia stawów i jezior w Polsce oraz wyniki produkcji przed rokiem 1939 i w roku 1945

	Stawy		Jeziora	
	obszar ha	produkcja t	obszar ha	produkcja t
Polska w granicach 1939 r.	88 775	13 003	217 536	6 940
Ziemie włączone do ZSRR	31 400	2 935	103 536	2 774
Pozostało w granicach Polski z 1939 r.	57 375	10 068	114 000	4 165
Ziemie przyłączone po wojnie	9 150	110	202 850	8 113
Łącznie w granicach Polski w 1945 r.	66 525	10 178	316 850	12 278

Ogólna produkcja w pierwszych latach po wojnie była zbliżona do uzyskiwanej w 1938 r.

W 1947 r. wznowiono wydawanie „Przeglądu Rybackiego” i praktycznie kontynuowano działalność we wszystkich istniejących w okresie międzywojennym placówkach naukowych. Obok działających już dawniej katedr rybactwa na SGGW w Warszawie i Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i Akademii Rolniczej w Poznaniu, dodatkowo uruchomiono Katedrę Limnologii i Rybactwa przy WSR we Wrocławiu, a nieco później katedry przy WSR w Lublinie i w Szczecinie. W marcu 1950 r. z działających dotychczas Towarzystw Rybackich powstał Polski Związek Wędkarski. W styczniu 1951 r. rozpoczął działalność Instytut Rybactwa Śródlądowego z siedzibą w Olsztynie, a 1 września tego roku utworzono Wydział Rybacki przy WSR w Olsztynie. Umożliwiło to lepsze wykorzystanie kadry naukowej i dydaktycznej, i koncentrację badań nad racjonalniejszym wykorzystaniem wód śród-

Rys. 1. Średnia roczna produkcja ryb w Polsce w kolejnych 5-letnich okresach (karp - stawy, leszcz - jeziora)

lądowych. W tym samym okresie (26 maja 1951 r.) powołano Centralny Zarząd Rybactwa Śródlądowego, któremu podporządkowano działalność rybacką w całej Polsce. W miejsce dawnych okręgów utworzono 8 inspektoratów rejonowych. W dziedzinie organizacji nauki i dydaktyki szczególnie zasłużył się wówczas Stanisław Sakowicz. Od 1949 r. w miejsce „Przeglądu Rybackiego” zaczęto wydawać „Gospodarkę Rybną”. W 1966 r. Wydział Rybacki WSR w Olsztynie podzielono na część morską, którą przeniesiono do Szczecina, tworząc przy WSR Wydział Rybactwa Morskiego (od 1972 r. Wydział Rybactwa Morskiego i Technologii Żywności), a z pozostałej w Olsztynie części - Oddział Rybactwa Śródlądowego przy Wydziale Zootechnicznym. W październiku 1970 r. przekształcono go w Wydział Ochrony Wód i Rybactwa Śródlądowego.

Kłopoty związane z organizacją produkcji spowodowały likwidację rejonowych oddziałów Zjednoczenia (1974) i utworzenie w każdym niemal województwie wielozakładowych przedsiębiorstw na pełnym wewnętrznym rozrachunku gospodarczym. W końcu 1974 r. zlikwidowano również Zjednoczenie, a państwowe gospodarstwa rybackie podporządkowano Centralnemu Zarządowi Przedsiębiorstw Gospodarki Rolnej, gdzie powołano Wydział Rybactwa. Zmiany w gospodarce i organizacji zarządzania doprowadziły w 1982 r. do likwidacji CZ PGR i utworzenia Zrzeszenia Państwowych Gospodarstw Rybackich. Równoległe działały Zrzeszenia Producentów Ryb Rolników Indywidualnych.

Zachodzące zmiany społeczno-polityczne doprowadziły w 1989 r. do likwidacji Zrzeszeń. Szereg gospodarstw podzielono na mniejsze i efektywniej działające jednostki organizacyjne. Część z nich w ramach restrukturyzacji stało się oddziałami Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa z zamiarem utworzenia Jednoosobowych Spółek Skarbu Państwa, a następnie ich sprywatyzowania.

Produkcja ryb śródlądowych w okresie powojennym zwiększała się wyraźnie i w latach 1955-1985 wzrastała przeciętnie o 3,0% rocznie, czyli o około 800 ton. Wzrost ten w dziesięcioleciu 1976-1985 wynosił 4,2% (rys. 1). W 1984 r. produkcja rybacka osiągnęła 45,4 tys. ton i była prawie dwukrotnie większa od średniego poziomu w latach 1953-1984. Całość przyrostu opierała się głównie na rybactwie stawowym, gdzie roczny przyrost miał średnio wielkość 688 ton. Utrzymanie produkcji ryb jeziorowych na wyrównanym poziomie osiągnięto przy stale pogarszających się warunkach środowiska i systematycznie zwiększającym się odłowem ryb przez wędkarzy. Szacunkowe dane wskazują, że całkowita produkcja (łącznie z materiałem zarybieniowym) w latach 1990-1992 wzrosła do około 50-60 tys. ton.